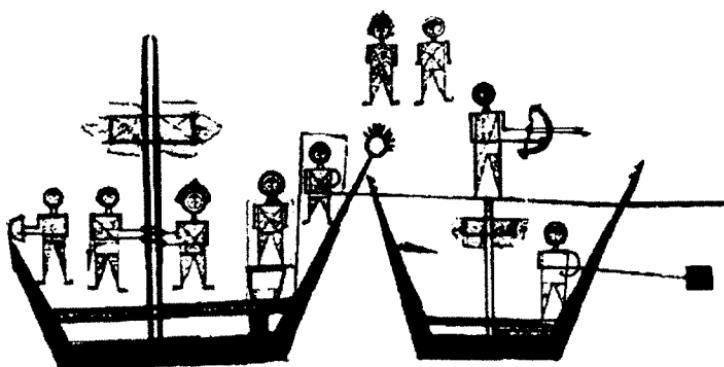

“
سید
جعفر

تعمیدیان غریب

مطالعه‌ای مردم شناختی در دین ورزی

حسابین مندانی ایران

★ تصاویر انسان ریخت از اجرام سماوی و موجودات غیرمادی (آنرا) ساکن در جهان میانی (مطرانا) -
?Ima xiSaya rabba طومار الامر شایا ربا

تقدیم به

قوم از یاد رفته

یادداشت ناشر بر چاپ دوم

نشر افکار افتخار دارد که بعد از چهار سال چاپ دوم تعمیدیان غریب: مطالعه‌ای مردم شناختی در دین و روزی صابئین مندانی ایران را به جامعه‌ی فرهنگی ایران تقدیم کند. این کتاب از بدء انتشار مورد استقبال جامعه‌ی فرهنگی ایران قرار گرفت که انعکاس آن در تعدد مقالات و نقدهایی بود که در نشریات و روزنامه‌ها بر آن نوشته شد. علاوه بر اشار کتابخوان و فرهیخته، این کتاب به طور قابل توجهی با پذیرش و استقبال خود صابئین مندانی ایران نیز مواجه شد و دقت و امانت آن از جانب دانشمندان و مطلعین ایشان مورد تأیید قرار گرفت. صابئین مندانی به عنوان قومی که هزاره‌های است که در این سرزمین زندگی می‌کنند و بخشی لاینفک از مردم و فرهنگ این کشور را شکل می‌دهند، در عین حال همچنان ناشناخته، مهجور، و "غريب" باقی مانده‌اند فلاند به خودی خود دانستن در مورد این مردم و فرهنگ ویژه‌شان موضوعی جذاب است. اما توفيق و ارزش این کتاب فقط در جذابیت موضوع نیست.

مهرداد عربستانی، انسان شناس، در این کتاب با رویکردی انسان‌شناسی به تحلیل دیانت صابئین مندانی ایران پرداخته است و گزارشی وزین در غالب نظریات انسان شناختی ارائه داده است، گزارشی که در عین توصیف عناصر و جنبه‌های مختلف دیانت صابئین تلاش می‌کند که به ساختار زیربنائی این دیانت و معنای آن هم نفوذ کرده و منطق آن را آشکار سازد. اگر چه عربستانی غیر از این نیم نگاهی هم به شرایط تاریخی- اجتماعی مندانیان داشته است و هر چند به اجمال، ولی به دقت و با نگاهی تحلیلی شرایط اجتماعی صابئین را هم مورد بررسی قرار داده و ارتباط آن با دین و روزی ایشان را کاویده است. ضمامن چهارگانه‌ی کتاب مستقل‌ا و با تفصیل بیشتر به برخی

موضوعات ویژه‌ی فرهنگ صابین مندائی می‌پردازند و اطلاعاتی را ارائه می‌دهند که می‌توانند برای خوانندگان کمکش‌گر و نیز دیگر پژوهش‌گران مفید باشند بهره‌گیری از حروف آلفکار بین‌المللی و الفبای مندائی، تصاویر توضیحی، و کتابنویس‌های صفحات تمهمیلاتی هستند که به ترتیب دقت زبان شناختی پیشتری به اثر می‌دهند، مطالب آن را بیشتر تقریب به ذهن کرده و بر سهولت بهره‌گیری از مطالب کتاب می‌افزاید.

در چاپ دوم این کتاب تلاش شده است که قصورها و انتباهمات محدودی که در چلب اول وجود داشت مرتفع شوند که این کار تحت نظر و با مطächدت نویسنده کتاب صورت گرفته. با این که اعمال این تصحیحات خود دغدغه‌ی مهرداد عربستانی برای چاپ دوم کتاب بوده استه با این حال جا دارد که از لیشان به خاطر همکاری و تخصیص زمان به این امر سپاسگزاری کنیم، غیر از این تغییرات جزئی، ساختار و محتوای کتاب دقیقاً مشابه با چلب اول کتاب است.

امیدواریم که انتشار مجدد این کتاب از جانب صاحب نظران گامی در خور در جهت ارتقای مباحث انسان شناختی، دین شناختی و مطالعات مندائی شناسی قلمداد شود.

نشر افکار

فهرست مطالب

الف.....	فهرست مطالب
ب.....	فهرست تفصیلی
ض.....	فهرست تصاویر، طرح‌ها و جداول
ق.....	دیباچه
۱.....	پیشگفتار

فصل اول: از اسطوره‌های تا تاریخ

۱۶.....	۱- روایات دینی، روایات آغازها
۱۹.....	۲- متن دینی به مثابه‌ی سند تاریخی
۲۹.....	۳- مسلمانان: همسایگان تاریخی

فصل دوم: منظره‌ای از جهان: کیهان‌شناسی مندائی

۴۱.....	۱- مراتب موجودات
۴۹.....	۲- جغرافیای کیهانی
۵۹.....	۳- سناریوی کیهانی: آفرینش و آخرت
۷۶.....	۴- اجرام آسمانی: مؤثر بر مقتدرات و مبنای هویت قومی/دینی

فصل سوم: پاکی و ناپاکی: مناسک طهارت مندائی

۸۴.....	۱- یزدنا: آب جاری، آب زنده
۹۲.....	۲- تعمید
۱۱۸.....	۳- طمامش: غسل و آبکشی
۱۲۳.....	۴- رشامه: وضعی مندائی
۱۲۶.....	۵- تأملی در پاکی و ناپاکی و قواعد آن در دین مندائی

فصل چهارم: جامعه‌ی دو لایه: سلسله مراتب دینی مندائی	
۱- مراتب دینی در جامعه‌ی مندائی ۱۴۵	
۲- هجرت از تاریکی به نور: نگاهی به مناسک انتصاف روحانیان ۱۶۳	
فصل پنجم: گذرهای محتاطانه: مناسک‌گذار مندائی	
۱- صرثا: حصاری برای انتقال ۱۸۲	
۲- تولد: ورود خون آلود از جهان اثيری به جهان مادی ۱۸۷	
۳- ازدواج: نورانیت تولیدمثل و ظلمانیت ارتباط جنسی ۱۹۰	
۴- مرگ: حرکت از جهان مادی به جهان اثيری ۱۹۹	
۵- گذر به سال نو: جهان بی‌حفظ ۲۰۴	
فصل ششم: صابئین مندائی، دین‌ورزی، و امراتجتماعی	
۱- امکانات معيشت: صنعت‌گران شهری ۲۱۰	
۲- خط‌مشی اجتماعی ۲۲۱	
۳- دین‌ورزی شکل‌گرا: دغدغه‌ی هویت ۲۳۱	
سخن آخر ۲۴۱	
ضمیمه‌ی ۱: نگاهی به زبان و خط مندائی ۲۵۵	
ضمیمه‌ی ۲: متن "براخه"‌ها (نمازهای روزانه) ۲۶۲	
ضمیمه‌ی ۳: شیوه‌ی تعیین ملواشه (نام دینی مندائی) ۲۸۲	
ضمیمه‌ی ۴: نگاهی به گاهشماری مندائی ۲۸۷	
مراجع (فارسی- عربی- لاتین) ۲۹۱	
پایگاه‌های اینترنتی ۲۹۷	
نامایه ۲۹۹	

فهرست تفصیلی

الف.....	فهرست مطالب .....
ب.....	فهرست تفصیلی .....
ض.....	فهرست تصاویر، طرح‌ها و جداول .....
ق.....	دیباچه .....
۱.....	پیشگفتار .....
۱.....	• معنای لغوی صابئین مندائی .....
۱.....	• یک سنت گنوسی .....
۱.....	• تعداد صابئین مندائی .....
۱.....	• کیفیات منحصر به فرد مندائی‌ها .....
۳.....	• درهم تنیدگی قومیت با دیانت .....
۳.....	• تفاوت رویکرد تاریخ ادیان با رویکرد انسان‌شناسی .....
۴.....	• پیشینه‌ی تحقیقات درباره‌ی مندائیان .....
۵.....	• تحقیقات وطنی درباره‌ی مندائیان .....
۷.....	• فنون پژوهش .....
۷.....	• دین به عنوان یک نظام فرهنگی .....
۹.....	• مدل ساختاری در تحلیل دین‌ورزی مندائی .....
۱۰.....	• رمزگذاری شرایط اجتماعی در نمادهای دینی .....
۱۲.....	• دین‌ورزی شکل‌گرا .....

فصل اول: از اسطوره تا تاریخ

۱۵.....	• زبان اسطوره، زبان تاریخ .....
۱۶.....	۱- روایات دینی، روایات آغازها .....

• آدم‌ها، نقطه‌ی آغاز تاریخ اسطوره‌ای مندائي	۱۶
• مراحل جامعه‌ی انساني	۱۶
• سام (شوم) جد اعلائي مندائيان	۱۷
• تکر اقوام بعد از طوفان نوح	۱۸
۲- متن ديني به مثابه‌ی سند تاريخي	۱۹
• مندائيان در فلسطين	۱۹
• تولد و مرگ يهيانهانا، پامير بزرگ مندائيان	۲۰
• منازعه با كليميان	۲۱
• هجرت به بين التهرين	۲۱
• دوران اسلامي	۲۲
• کتب مقدس مندائي	۲۳
• راويان کتب مقدس مندائي	۲۴
• زبان مندائي، گويشي از زبان آرامي	۲۶
• حيات تاريخي زبان آرامي	۲۷
• پس نوشته‌های متون مندائي	۲۸
۳- مسلمانان: همسایگان تاريخي	۲۹
• صابئين مندائي به عنوان اهل كتاب	۲۹
• صابئين قرآن و مندائيان	۳۰
• صابئين حران و صابئين مندائي	۳۲
• انتساب مندائي‌ها به «ستاره‌پرستي»	۳۳
• صابئين مندائي در حکومت مسلمانان	۳۴
• مسيحيان مستعمره‌چي و مندائيان	۳۴
• مندائيان در زمان معاصر	۳۴

دیباچه

از زمانی که صابئین مندائی را شناختم همواره مترصد فرصتی بودم تا مطالعات نظام مندی را درباره‌ی ایشان انجام دهم. تصور کشف قومی حامل یک سنت دیرینه و ناشناخته‌ی دینی، که قرن‌هاست در محاک فراموشی در گوشه‌ای از مملکت زندگی می‌کنند، برایم هیجان‌انگیز و وجداور بود. این بود که پیشنهاد پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی برای انجام پژوهش درباره‌ی صابئین مندائی را بی‌تأمل پذیرفتم.

پژوهش انسان‌شناسی همیشه درباره‌ی "دیگران" است، اما به صورتی تفاوض‌نما، این شناخت "دیگری" در نهایت به شناخت "خود" منتهی می‌شود. ابتدا "تفاوت"‌های دیگری است که سائق کنگکاوی و جستجو است، اما با پیشرفت فرآیند کاوش "شباهت"‌هایی که در زیر پر جلوه‌گی "تفاوت"‌ها پنهان شده‌اند رخ می‌نمایند و باعث می‌شود در آخر کار، هم تصور از "خود" و هم تصور از "دیگری" تغییر کنند. مندائی‌ها هم بیش از آن که با غیر مندائی‌ها متفاوت باشند، به آنها شبیه‌اند. آنچه متفاوت است تجربه‌ی متفاوت حیات تاریخی است، که خواهانخواه هویت‌های متفاوتی را می‌سازد. این تجربه‌ی متفاوت تاریخی می‌توانست تجربه‌ی "خود" ما باشد. از این منظر مندائی‌ها نه به مثابه‌ی "دیگر" بلکه به مثابه‌ی "خود دیگر" درک خواهند شد: خودی با تجربه‌ای متفاوت. در این پژوهش من این بخت را داشتم که تفاوت‌ها را ببینم، شباهت‌ها را ببایم و مندائیان را همچون "خود دیگر" دربایم.

شایسته است که در اینجا از همراهی و مساعدت بی‌دریغ دانشمند مندائی، آقای سالم‌چهیلی سپاسگزاری کنم. همین‌طور از آقای مجید مندوی به خاطر یاری صمیمانه و عکس‌هایی که در اختیارم قرار داد، از آقای علوان‌چھیلی (چھیلی) به خاطر محبت بی‌شائبه‌اش، و آقای پرویز عجیل‌زاده برای همکاری متواضعانه‌اش تشکر می‌کنم. و البته

از روحانیت مؤقر مندائی برای پذیرا بودن و لطفشان سپاسگزارم. در یکی از سفرها دانشجوی شایق و خوش قریحه‌ی انسان‌شناسی آقای جبار رحمانی همراهی ام کرد که وجودش کمک شایانی در جمع‌آوری و تنسیق اطلاعات بود. راهنمایی‌های جناب دکتر پرمون نیز در مورد آوانگاری‌ها بسیار سودمند بودند. پدید آمدن این کتاب به تمامی مرهون همت و لطف دوست فرهیخته و عزیزم آقای علیرضا حسن‌زاده است، قدردان ایشان هستم.

و در انتها از همسرم سپاسگزارم که شکیب و شوق را به هم آمیخت و با همدلی‌اش به انجام رساندن کار را برایم ممکن ساخت.

مهرداد عربستانی

مهر ۱۳۸۲

پیشگفتار

مندانیان قومی هستند که به گمنامی در خوزستان زندگی می‌کنند. غیر از مردم خوزستان، مردم مناطق دیگر ایران عمدتاً اطلاعی از موجودیت ایشان ندارند. مردم خوزستان نیز اکثراً اطلاعاتی معوج و مبهم از ایشان دارند. به زبان محلی ایشان را "صبّی" می‌نامند که ظاهراً از ریشه‌ی "صبّة" عربی به معنای "ریختن آب" است. از آن روی که مناسک دینی مندانیان غالباً با تعمید در آب جاری همراه است انتساب ایشان به "صبّی" و "صبّی" نامیدن ایشان موجه می‌شود. اگر چه، ایشان خود را "مندانی" می‌نامند که مشتق از کلمه‌ی آرامی مندا / mQnda به معنای "معرفت" است. اما مندانیان امروزه غالباً مایلند که از نام "صابین مندانی" برای خود استفاده کنند و به این ترتیب انتساب خود را به "صابین" مورد تأکید قرار دهند.

مندانیان حامل سنت دینی منحصر به فردی هستند که جزء یک سنت گنوسری سنت‌های دینی گنوسری طبقه‌بندی می‌شود و طبق روایات دینی، سنت دینی ایشان به زمان آدم ابوالبشر می‌رسد. وجود متون دینی مقدس و مناسک تعریف شده‌ی دینی باعث شده که این سنت دینی قرون‌ها پابرجا بماند و به حیات خود ادامه دهد.

امروزه تبعات تاریخی به روشنی نشان داده‌اند که ایشان همان صابینی هستند که در قرآن در عداد "أهل کتاب" ذکر شده‌اند. هم به این دلیل است که مندانیان بر نام "صابین مندانی" تأکید دارند تا بر هویت "أهل کتاب" بودنشان در جامعه‌ی مسلمانان تأکید شود.

تعداد صابین
مندانی

تعداد صابین مندانی به درستی معلوم نیست، ولی شاید حدود ۲۰۰۰۰ تن از ایشان در ایران و دو تا سه برابر این تعداد نیز در عراق سکونت داشته باشند. اما اهمیت مطالعه در صابین مندانی مربوط به انبوهی کمیت ایشان نیست، بلکه این اهمیت را باید در کیفیات فرد مندانی‌ها گنوصتیگی هستند. از طرف دیگر ایشان از محدود گویش‌وران زبان آرامی نیز هستند که لهجه‌ای از این زبان - یعنی گویش مندانی - زبان دینی ایشان است. همین خصایص کافی است که اهمیت مطالعه درباره مندانیان را برجسته کند.

سنت دینی مندانی در طول حیات خود با ادیان کلیمی، مسیحی، مانوی و اسلام ارتباط داشته است. از طرفی به عنوان یک سنت گنوی با خانواده‌ای ادیان گنوی نیز مرتبط بوده است. بنابراین غیر از مطالعات متین - تاریخی، شناخت مندانیت به مثابه یک سنت زنده‌ی دینی می‌تواند نوری بر بسیاری از مباحث دین‌شناسخی بیافکند.

غیر از این، مندانیان حامل و حافظ بخشی منحصر به فرد از میراث فرهنگی بشری هستند. مندانیان میراث‌دار بخشی از فرهنگ یکی از تاریخ‌سازترین مناطق جهان‌اند؛ یعنی منطقه‌ی خاورمیانه و بهطور مشخص سرزمین فلسطین و بین‌النهرین، مناطقی که هر جایشان قدم‌گاه پیامبری و مهد دینی است که الهام‌بخش تمدن‌ها و فرهنگ‌هایی بوده‌اند که بر کل تاریخ بشری تأثیر گذاشته‌اند. امروزه بخشی از مندانیان ایرانی هستند و تبعاً فرهنگ مندانی تکمای از چهل تکمی فرهنگی ایران است. تکمای ارزشمند ولی مغفول که شایسته‌ی تأمل و تتبیعی بیشتر است.

قومیت مندایی با دیانت مندایی کامل‌آ درهم تبیده‌اند و مندایی درهم تبیدگی بودن هم دلالتی قومی است و هم دینی. از این لحاظ منداییان به قومیت با دیانت کلیمیان شباخت دارند که در آن مورد نیز قومیت اسرائیلی با دیانت کلیمی قوم‌لین واحدی را می‌سازند. بنابراین در اینجا که به بررسی دین‌ورزی مندایی پرداخته شده است، خواهناخواه مقوله‌ی قومیت مندایی هم مطرح می‌شود، هر چند که در اینجا این قومیت از حیث دیانت مورد توجه قرار گرفته است.

در اینجا بر آن هستم که با رویکردی انسان شناختی حتی‌المقدور ابعاد مختلف دین‌ورزی مندایی را بررسی کنم. منظور از دین‌ورزی ابراز و اعمال دین در واقعیت، و تبلور آن در باورها و اعمال تفاوت رویکرد تاریخ‌ادیان با رویکرد انسان‌شناسی است. به این نحو این رویکرد از رویکرد تاریخ‌ادیان متفاوت خواهد بود. در تاریخ ادیان یا دین‌شناسی تطبیقی، تأکید بر بررسی متون است. به این ترتیب در تاریخ ادیان تجلی دین از خلال متون در منتظر قرار دارد و به طور ویژه آرای متخصصین دینی مورد توجه قرار می‌گیرد. اما در رویکرد انسان شناختی بررسی دین در واقع بررسی دین‌ورزی انسان‌هast و دین‌ورزی انسان‌ها چیزی است که باید با کار میدانی و نه صرفاً پژوهش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گیرد. رویکرد انسان شناختی به بررسی پدیده در شرایط حیاتی^۱ می‌پردازد، ولی شرایط مطالعات متنی، شرایط مصنوعی و غیرزنده^۲ است. البته چنین تقسیم‌بندی‌ای برای بررسی دین بیشتر تعریفی از گونه‌های آرمانی^۳ هستند تا تعریفی از واقیعت. مسلماً آرای

۱- In Vivo

۲- In Vitro

۳- Ideal type